

Київський комітет Бунду (1912–1913 рр.): протистояння революційної партії з політичною поліцією

Розглянуті матеріали політичної поліції про діяльність київського комітету Бунду. Проаналізована теоретична й практична робота Бунду в українських губерніях під час активізації опозиційного руху в Російській імперії.

Ключові слова: Бунд, національне питання, єврейське питання, революційний рух, політична поліція.

Національне питання в Російській імперії було нерозривно пов'язано з іншими проблемами громадського життя – питанням демократизації Росії й упровадження конституційного ладу, земельним і робітничим питанням. В ідеології та діяльності національних партій народів Росії – українських, польських, єврейських та інших – поєднувалися прагнення вирішити докорінні проблеми російської дійсності. Особливе місце серед національних партій посідали ті партії, які намагалися сполучити соціалізм і націоналізм, побудову соціалістичного ладу в Росії та завоювання національних прав для власного народу. Одною з таких, соціалістичних і національних, партій був Загальний єврейський робітничий союз Польщі, Литви та Росії (Бунд). Відтак Бунду, довелося формулювати власну відповідь на підставове питання політичного життя: як організувати революційний рух єврейського пролетаріату в боротьбі за перебудову Росії на соціалістичних засадах.

Історіографія історії Бунду, доступна авторові, складається з праць радянських істориків 1920-х рр. та праць сучасних українських істориків. Історії єврейського національного політичного руху, як соціалістичної, так і ліберальної орієнтації, присвячена монографія Н. Бухбіндера «Історія єврейського робітничого руху в Росії»[2]. Період до 1917 р. коротко оглянуто в книзі М. Рафеса «Два роки революції на Україні», у якій висвітлено роль Бунду в Українській революції 1917–1920 рр.[6]. Сучасна українська історіографія історії Бунду до 1917 р. представлена докторською дисертацією В. Гусева[3].

Мета нашої праці – показати діяльність Київського районного комітету Бунду в 1912–1913 рр. крізь призму протистояння революційної національної партії з російською політичною поліцією.

Джерельну базу нашої праці утворюють матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК України). Окрім матеріалів, «зовнішнього» щодо діяльності Бунду характеру, створених чиновниками (доповідні записки, особові справи, протоколи обшуків),

використані нами справи містять матеріали «внутрішнього» характеру, створені активістами Бунду (звіти про партійну роботу й партійні за-яви), які були вилучені під час обшуків і перекладені з їдиш російською мовою.

Загальний єврейський робітничий союз Польщі, Литви та Росії (Бунд) був утворений у 1897 р. на з'їзді учасників єврейських соціалістичних гуртків у Вільні. Бунд був першою соціал-демократичною партією в Росії. Організаційна активність єврейських революціонерів обумовле-на, на наш погляд, загостренням наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. єврейського питання – проблеми рівноправності російського єврейства та визнання національних прав єврейського народу. Керівництво Бунду відіграло значущу роль у підготовці й проведенні І-го зїзду Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) в Мінську, одному з центрів діяльності Бунду. Останній розглядав себе як автономну скла-дову РСДРП, попри централізм ідеології російських «ес-деків». Однак відношення між РСДРП та Бундом вимагають окремого розгляду.

Київський комітет Бунду проводив підпільну роботу під час Першої російської революції (1905–1907 рр.). Київському районному коміте-ту підпорядкувалися партійні осередки на Київщині та Полтавщині [13,арк.52-52зв.]. Так, 29 липня 1906 р. партійні активісти мали намір влаштували зібрання в околицях Києва, на лівому березі Дніпра. Проте група бундівців була викрита поліцією: на річковій станції та при пере-праві на човнах було затримано 46 активістів[14,арк.1-2].

Пореволуційні роки відзначилися падінням політичної активності. Революційні національні партії, які діяли в підпіллі, майже припинили свою діяльність. Після арештів більшості членів Центрального комітету та масових арештів активістів Бунду в 1908 р. діяльність партії в українських губерніях обмежувалося окремими містами, такими як Катеринослав, Київ і Бердичів[3,арк.118-136]. Криза Бунду, за словами М. Рафеса, одного з лідерів партії, була відображенням погіршення умов праці єврейського робітництва, яке після Першої російської революції не мало змоги проти-стояти підприємцям[6,с.17].

Активізація Бунду розпочалася в 1912 р., з наближенням виборів до Державної Думи: у вересні 1912 р. відбулися вибори до Думи п'ятого скликання (1912–1916 рр.). Донесення київської охоранки свідчать про проведення бундівцями сходок на квартирах у лютому й липні 1912 р. [16,арк.29-30,арк.145-146].

Діяльність Київського комітету партії Бунд у самому Києві було вельми ускладнено. Адже Київ був центром Південно-Західного краю (Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства), російсько-польського етнокультурного прикордоння. Регіон перебував в особливому політико-правовому режимі, спрямованого на посилення російських позицій. Відтак діяльність конспіративної організації унемож-либлювалася протидією губернської адміністрації та політичної поліції (жандармерією й охранкою). Тому активістам Бунду іноді доводилося проводити зібрання в околицях Києва. Два таких зібрання, викриті поліці-єю, відбулися 14 липня 1912 р. та 9 серпня 1913 р. в Микитській слобідці, у Чернігівській губернії. Обидва викриття були наслідком спланованих операцій, проведених київськими й чернігівськими жандармами під про-водом київських охоронців. Співпраця між поліціантами сусідніх губерній

доводить, що Департамент поліції та його губернські підлеглі вбачали в діяльності Бунду реальну загрозу політичному режиму.

Перше з цих таємних зібрань київських активістів Бунду відбулося 14 липня 1912 р. в Микитському лісі, за Микитською слобідкою. У зібранні взяло участь 13 активістів. Вони були схоплені й затримані місцевими поліціантами. Поліційна група складалася не лише з рядових стражників і городових, а й з філерів, таємних агентів охоронного відділення. Останнім навіть довелося стріляти, аби затримати всю групу бундівців [18, арк. 15]. Викриття сходки було наслідком спланованої операції, спільно проведеної київськими й чернігівськими жандармами. Агентурні відомості київських охоронців дозволили встановити час і місце партійного зібрання [15, арк. 81-82]. Матеріали слідства щодо затриманих бундівців були передані Чернігівським губернським жандармським управлінням до своїх київських колег, які вели справу 15 заарештованих (2 активіста були заарештовані після проведення обшуків у затриманих) [10, арк. 1-4].

У записці, вилученій під час обшуку в одного з бундівців, йшлося про поточну роботу київського комітету. Останнім часом («з часу останнього повідомлення»), без конкретизації періоду, згідно із запискою, зібрання активістів відбувалися щотижня. Проте зібрання не виправдовували очікувань: не було навіть приміщень і, головне, не знаходилася достатня кількість активістів [16, арк. 9]. Револьюційні партія не змогла б існувати в підпіллі без скріплення місцевих осередків централістичною структурою. У Бунді існувала практика відправлення до місцевих осередків активістів Центральним Комітетом партії з метою організації діяльності на місцях і проведенні загальнопартійного курсу в умовах постійних переслідувань партійців [2, с. 320-321]. Відтак і до київського осередку був відправлений активіст із ЦК Бунду. Напередодні відбулася київська міська конференція Бунду щодо участі партійців у передвиборчій кампанії в Державну думу. На цій конференції були присутніми згаданий активіст і ще два делегата від партійного керівництва, учасники Південної конференції Бунду. Результатом конференції було складення резолюції-протесту, під яку вдалося зібрати 300 підписів [15, арк. 9].

Серед документів, вилучених при обшуку в бундівців, був «Звіт про професійну роботу», у якому стисло викладається перебіг поточної роботи київського комітету Бунду, утвореному 17 активістами. У звіті йшлося про порядок денний партійних зібрань. Період проведення зібрань не вказано. На порядку денному першого зібрання стояло питання про «справу Бейліса» (1911–1913 рр.), а другого зібрання – питання про «Ленські події» (4 квітня 1912 р.). Причому активісти не планували обговорювати «Ленські події»: вони співпали з часом проведення другого зібрання [15, арк. 259].

«Справа Бейліса», ареною якої був Київ, являла собою спробу російської влади – за ініціативи правої громадськості – усунути з політичного життя єврейське питання. Звучить абсурдно, але інакше неможливо пояснити, чому міністерство юстиції та київська прокуратура, які вели слідство в «справі Бейліса», пішли на цю авантюру. Влада підтримала «кривавий наклеп» чорносотенців – середньовічне обвинувачення єврейського народу в ритуальному вживанні християнської крові. Саме підтримка владою кривавого наклепу вирізняє «справу Бейліса» з-поміж попередніх ритуальних справ, що відбувалися в католицькій Європі та

Росії XIX ст.: ритуальні процеси були ініційовані «знизу» та розсипалися на судовому слідстві.

Фактичний бік «справи Бейліса» полягав у тому, що киянин Мендель Бейліс був обвинувачений у вбивстві хлопчика Андрія Ющинського, зранене тіло якого було знайдено 20 березня 1911 р. Усі докази проти М. Бейліса були побудовані, по-перше, на припущенні слідства про існування в юдеїв кривавих ритуалів і, по-друге, на показах представників злодійського світу. Судовий процес по «справі Бейліса», що включав навіть богословську експертизу юдейського віровчення, тривав 34 дні, з 25 вересня по 28 жовтня 1913 р. Присяжні засідателі визнали невинуватість М. Бейліса. «Справа Бейліса» викликала великий резонанс серед російської громадськості, що відобразилося у вибуху антисемітизму в правій пресі та адміністративне переслідування преси опозиційної, що спрямувала зусилля на викриття урядового антисемітизму[Див.:7,с.265-321;8].

Бунд не міг залишитися осторонь «справи Бейліса». Практичним кроком бундівців був страйк, проведений 25 вересня 1913 р. (а в деяких містах – наступного дня), у день початку судового процесу по «справі Бейліса», у 17 містах – Варшаві, Лодзі, Вільні, Ризі, Мінську, Бердичеві тощо; у страйку взяло участь близько 50 тисяч робітників. Страйк єврейських робітників був скоординований ЦК Бунду. Окремий страйк також відбувся в Петербурзі. Але майже всі страйкарі були євреями. Подекуди до робітників-євреїв приєднувалися російські й польські робітники[2,с.374].

Незначна участь робітників-неєвреїв у протестах єврейського робітництва пояснюється, на наш погляд, по-перше, національним характером «справи Бейліса»; по-друге, ворожістю між соціалістичними партіями в Росії, як між загальноросійськими і національними партіями, так і між національними партіями різних народів, які були розділені власними позиціями стосовно національного питання: загальноросійські партії навішували на партії національні ярлик «буржуазного націоналізму», а різні національні партії звинувачували одна одну в національному егоїзмі.

На зібранні Київського комітету Бунду, присвяченому «справі Бейліса», було вирішено обговорити «справу Бейліса» в синагогах, зібрати підписи під листом протесту, надісланим із ЦК Бунду, та поширити цей лист. Зауважимо, що використання синагог для агітації партії, що посідала антирелігійні позиції, пов'язано з національним характером Бунду, бо синагоги в житті євреїв відігравали роль не лише місця зібрань вірян, а й місця вирішення громадських справ. У Києві та Переяславі (сучасному Переяславі-Хмельницькому), у тому числі на київській першотравневій демонстрації, бундівцям вдалося зібрати більше 300 підписів під цим листом протесту[15,арк.259].

Друге зібрання присвячувалося «Ленським подіям» 1912 р., розстрілу 4 квітня 1912 р. шахтарів золотих копалень, які працювали на підприємстві «Лензолото». Шахтарі почали страйк 29 лютого, протестуючи проти нелюдських умов праці. 4 квітня мирну маніфестацію шахтарів розстріляла жандармерія. Звістка про «Ленський розстріл» викликала обурення діями влади в III Державній Думі та пресі, як опозиційній, так навіть і правій. Було проведено два незалежних розслідування подій – офіційного розслідування сенатора С. Манухіна та приватного розслідування комітету присяжних повірених (адвокатів). Висновки обох розслідувань були подібними: у трагедії було обвинувачено місцеву владу, бо вимоги робітників

були законними. Однак уряд фактично перекреслив результати сенаторської ревізії, наголосивши на політичному характері страйку. Резонанс довкола «Ленських подій» піддав удару позиції уряду в Думі та коштував посади міністру внутрішніх справ А. Макарову [Див.:1;9].

Бундівські активісти вирішили випустити й поширювати лист до робітників із закликом розпочати протести [15, арк.259]. Додамо, що в Києві не лише бундівці відреагували на «Ленські події»: кияни відгукнулися на цю трагедію страйками, проведеними протягом 9-12 квітня 1912 р. Страйкували робітники машинобудівних заводів і типографій та співробітники газет – «Киевская мысль», «Последние новости», «Киевская почта», «Южная копейка» та «Dzennik Kijowski» [7]. Страйкування журналістів свідчило про громадське обурення злочинними діями влади.

Третє зібрання було організаційним. На ньому було вирішено проводити партійні зібрання регулярно щомісяця. Далі було проведено три періодичних зібрання, два з яких було також присвячено «Ленським подіям», а третє – пропагандистській діяльності. Отже, київським бундівцям тимчасово, до арешту 14 липня, вдалося відновити діяльність місцевого партійного осередку [15, арк.259].

Інша записка, вилучена в бундівців, називається «Підготовча робота». Вона присвячена територіальному огляду партійної діяльності та містить відомості про зібрання партійних комітетів у Києві, Житомирі, Катеринославі та Одесі. Активізація партійної діяльності в українських губерніях розпочалася в листопаді 1911 р., коли відбулося зібрання партійців у Бердичеві. Важливим чинником активізації Бунду було те, що Центральний Комітет направив до Бердичева свого делегата, який відповідав за вибори місцевих представників до ЦК. Пропагандистську діяльність вдалося налагодити комітету в Житомирі. Натомість одеський осередок Бунду не зміг провести жодного зібрання. Єдине, що вдалося зробити одеським бундівцям, – утворити легальну культурно-просвітницьку організацію для поширення освіти. Записка закінчується красномовними словами: «...Тепер неможна нічого зробити. Тепер поширюється наша література» [15, арк.266].

Прикінцеві слова записки свідчать, що політична поліція відразу відповіла арештами на активізацію місцевих комітетів Бунду. Цього варто було боятися й київським бундівцям. Записка мала на меті не лише повідомити київським бундівцям про масштаб і напрямки діяльності партійних комітетів в українських губерніях, а й попередити про загрозу з боку політичної поліції.

Отже, 1912 р. позначився відновленням роботи комітетів Бунду в українських губерніях. Провідну роль в активізації місцевих осередків відіграли активісти Центрального Комітету партії, відправлені на місце. Діяльність київського комітету Бунду була спрямована на те, щоб визначити і виказати партійну позицію щодо подій загальноросійського політичного життя, а також налагодити постійну роботу комітету.

Другого разу групу бундівців було схоплено в Микитській слобідці, на квартирі одного з активістів, наступного року, 9 серпня 1913 р. Проводячи зовнішнє спостереження за студентом, активістом Бунду, агенти охоранки вийшли на квартиру іншого партійця, де відбувалося зібрання 8 бундівців. Після обшуків у затриманих було заарештовано ще 5 активістів. Згідно з даними чернігівських жандармів, ця сходка була п'ятою за три останніх тижня. До того ж, на початку серпня відбулося чотири зустрічі між

місцевими провідниками Бунду. Серпнева активізація партійної роботи пояснювалася поліціантами тим, що в ці дні, з 1 по 7 серпня 1912 р., в Києві проходив Другий Всеросійський кооперативний з'їзд[19,арк.18-19].

Серед вилучених під час обшуку паперів був документ під назвою «Загальна заява», який відобразив погляди Бунду на кооперативний рух, на роль соціального питання в російському кооперативному русі. «Загальна заява» була відповіддю Бунду на рішення Другого Всеросійського кооперативного з'їзду По-перше, бундівці заперечували погляди на кооперацію як «інститут нового соціального ладу», а на кооператорів – як «єдиний клас». Натомість Бунд підтримував ідею створення окремих, робітничих, кооперативів. Варто зауважити, що підтримка, бодай теоретична, революційною партією легальних інституцій доводить, що Бунд прагнув віднайти нові, легальні, способи впливу на єврейських робітників в умовах послаблення революційного руху та посилення урядової реакції після Першої російської революції[10,арк.157-158].

Інший документ, вилучений в одного з активістів Бунду, присвячений національному питанню в кооперативному русі[12,арк.16]. Річ у тім, що кооперативний рух розглядався активістами національних рухів як спосіб поширення націотворення на нижчі класи національної спільноти. Адже кооперативний рух був чи не єдиним шляхом позбавити національні рухи виключно інтелігентського характеру та зробити їх насправді масовими. Загрозу використання національною інтелігенцією кооперативного руху усвідомлювала і влада, яка виступала проти національної кооперації[4,с.257-267]. На початку ХХ ст. діяли окремі єврейські кооперативи. Проте уряд забороняв проводити з'їзди єврейських кооператорів, щоб запобігти розвитку єврейського національного руху[11,арк.5-6].

Залучення бундівців до кооперативного руху було частиною кампанії по переходу партії до легальних форм діяльності. Адже в роки пореволюційної реакції та загальної політичної апатії неможливо було продовжувати підпільну роботу. Питання про доцільність такого переходу стало предметом суперечок у партійній пресі між лідерами Бунду. Крапку в дискусії поставила Восьма партійна конференція, на якій проведення легальної роботи було покладено на місцеві осередки Бунду[2,с.367-372].

У записці про ставлення Бунду до кооперації йдеться про неспроможність сучасного кооперативного руху задовольнити потреби, – як класові, так і національні, – єврейських робітників через централістичний характер діяльності керівних органів кооперативного руху[12,арк.16].

Отже, Бунд виступав за участь партійних активістів у кооперативному русі, але на класових і національних засадах, тобто в робітничих кооперативах, які б отримали автономію за національною ознакою.

Таким чином, у 1912 р. відбулася активізація Бунду, що виразилася у відновленні роботи партійних осередків. Однак Бунд постійно перебував під тиском російської політичної поліції, жандармерії й охоранки. Двічі, у липні 1912 р. і серпні 1913 р., зібрання київського комітету Бунду в Микитській Слобідці були викриті поліцією. Матеріали, вилучені під час обшуків, дозволяють охарактеризувати теоретичну та практичну роботу Бунду напередодні Першої світової війни:

- 1) Ставлення партії до резонансних подій загальноросійського значення («справи Бейліса» і «Ленських подій»);
- 2) Ставлення партії до кооперативного руху;

3) Робота партійних комітетів в українських губерніях (у Києві, Житомирі, Бердичеві та Одесі).

Перспективними напрямками подальших досліджень історії Бунду є, по-перше, з'ясування відносин між Бундом та іншими єврейськими партіями, насамперед між Бундом і сіоністами; по-друге, вивчення відносин між Бундом та загальноросійськими партіями, насамперед між Бундом і РСДРП.

Список використаних джерел

1. Аврех А.Я. Ленский расстрел и кризис третьеюньской системы / А.Я. Аврех // Вопросы истории. – 1962. – № 4. – С.58-79.

2. Бухбиндер Н.А. История еврейского рабочего движения в России. По неизданным архивным материалам / Н.А. Бухбиндер. – Л.: Академиздат, 1925. – 388 с.

3. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX ст. – 1921 р.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Віктор Іванович Гусев. – К., 1999. – 396 арк.

4. Коцонис Я. Как крестьян делали отсталыми: Сельскохозяйственные кооперативы и аграрный вопрос в России 1861 – 1914 / [авторизованный пер. с англ. В. Макарова]; Яннис Коцонис. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 320 с.

5. Перечень забастовок, вызванных сочувствием ленским рабочим (По докладу охраны) [Электронный документ] // Режим доступа: http://express.irkutsk.ru/history/sob/xx/lr/doc/23_doc.htm.

6. Рафес М.Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол Бунда) / М.Г. Рафес. – М.: Госиздат, 1920. – 168 с.

7. Степанов С.А. Чёрная сотня в России, 1905 – 1914 гг. / Сергей Александрович Степанов. – М.: Изд-во ВЗПИ, АО «Росвузнаука», 1992. – 330 с.

8. Тагер А.С. Царская Россия и дело Бейлиса. Исследование по неопубликованным архивным документам / [предисл. А.В. Луначарского]; Александр Семёнович Тагер. – Изд. 2-ое. – М.: Советское законодательство, 1934. – 324 с.

9. Хаген М. Ленский расстрел 1912 года и российская общественность / Манфред Хаген // Отечественная история. – 2002. – № 2. – С. 60-85.

10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). – Оп. 1. – Спр. 2996. – 317 арк.

11. ЦДАК України. – Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). – Оп. 1. – Спр. 3152. – 256 арк.

12. ЦДАК України. – Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). – Оп. 1. – Спр. 3322. – 37 арк.

13. ЦДАК України. – Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). – Оп. 4. – Спр. 168. – 152 арк.

14. ЦДАК України. – Ф. 275 (Київське охоронне відділення). – Оп. 1. – Спр. 1096. – 61 арк.

15. ЦДАК України. – Ф. 275 (Київське охоронне відділення). – Оп. 1. – Спр. 1097. – 82 арк.

16. ЦДАК України. – Ф. 275 (Київське охоронне відділення). – Оп. 1. – Спр. 2656. – 308 арк.

17. ЦДАК України. – Ф. 275 (Київське охоронне відділення). – Оп. 2. – Спр. 92. – 261 арк.

18. ЦДІАК України. – Ф. 1439 (Чернігівське губернське жандармське управління). – Оп. 1. – Спр. 1380. – 44 арк.

19. ЦДІАК України. – Ф. 1439 (Чернігівське губернське жандармське управління). – Оп. 1. – Спр. 1478. – 45 арк.

Гаухман М.В. Киевский комитет Бунда (1912–1913 гг.): противостояние революционной партии с политической полицией

Рассмотрены материалы политической полиции о деятельности киевского комитета Бунда. Проанализирована теоретическая и практическая работа Бунда в украинских губерниях в период активизации оппозиционного движения в Российской империи.

Ключевые слова: Бунд, национальный вопрос, еврейский вопрос, революционное движение, политическая полиция.

Gaukhman, M.V. Kiev's committee of Bund (1912–1913): confrontation between revolution party and political police

Investigated are materials of political police about activity of Kiev's committee of Bund. Analyzed is theoretical and practical activity of Bund in Ukrainian provinces in the period of activation of opposition's movement in Russian empire.

Key words: Bund, national question, Jewish question, revolution movement, political police.